

**QATAG‘ON QURBONLARI MEROSI: MILLIY UYG‘ONISH,
MA‘RIFAT VA VATANPARVARLIK SABOQLARI**

*Farg‘ona davlat texnika universiteti
Ishlab chiqarishda boshqaruv fakulteti
Iqtisodiyot yo‘nalishi talabasi*

Fatxullayev Xadiyatulloxon Saydullo o‘g‘li

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asr boshlarida Turkiston hududida milliy uyg‘onish, ma‘rifatparvarlik va ijtimoiy taraqqiyot g‘oyalarini ilgari surgan jadidlar hamda keyinchalik siyosiy qatag‘on qurboniga aylangan milliy ziyolilarning hayoti va faoliyati tahlil qilinadi. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon va boshqa ma‘rifatparvarlarning ta‘lim, matbuot, adabiyot, teatr, milliy o‘zlik va jamiyatni yangilash borasidagi qarashlari yoritiladi. Qatag‘on siyosatining milliy ilm-fan, madaniyat va ma‘naviy tafakkurga ta‘siri ochib berilib, bugungi yosh avlod tarbiyasida qatag‘on qurbonlari merosidan foydalanishning pedagogik va ma‘rifiy imkoniyatlari asoslanadi. Maqolada tarixiy xotirani mustahkamlash, yoshlarning ilmiy-tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish, ajdodlar merosini raqamlashtirish va zamonaviy ta‘lim texnologiyalari orqali targ‘ib etish bo‘yicha amaliy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: qatag‘on qurbonlari, jadidchilik, milliy uyg‘onish, ma‘rifatparvarlik, milliy o‘zlik, tarixiy xotira, vatanparvarlik, ma‘naviy meros, yoshlar tarbiyasi, ta‘lim, jadidlar, milliy g‘oya.

Har bir xalqning milliy o‘zligini anglashida tarixiy xotira alohida o‘rin tutadi. Tarixiy xotira avlodlarni bir-biri bilan bog‘laydigan, milliy qadriyatlarni saqlash va kelajak istiqbolini belgilashga xizmat qiladigan ma‘naviy omildir. Ayniqsa, xalq boshidan kechirgan murakkab va fojeali davrlarni xolis o‘rganish bugungi avlod uchun muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Shu ma‘noda XX asrning birinchi yarmida yuz bergan siyosiy qatag‘onlar, ularning milliy ziyolilar hayoti va faoliyatiga ko‘rsatgan ta‘siri hamda qatag‘on qurbonlarining boy ma‘naviy merosini o‘rganish dolzarb ilmiy va ijtimoiy vazifalardan biridir.

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yuzaga kelgan jadidchilik harakati xalqni jaholat va qoloqlikdan chiqarish, ta‘limni yangilash, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini egallash, milliy matbuotni rivojlantirish va milliy ongni yuksaltirishga qaratilgan keng ma‘rifiy harakat sifatida namoyon bo‘ldi. Jadidlar uchun maktab islohoti alohida maqsad emas, balki jamiyatni yangilashning muhim vositasi edi. Ular ilmiy, mustaqil fikrlaydigan, o‘z milliy qadriyatlarini anglaydigan va zamonaviy dunyo bilan raqobat qila oladigan avlodni tarbiyalashni ko‘zladilar.

Bugungi kunda qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganish faqat tarixiy adolatni tiklash bilan cheklanmaydi. Ularning hayoti va ijodini ta‘lim-tarbiya jarayoniga olib kirish yoshlarning vatanparvarlik tuyg‘usini kuchaytirish, ilmga intilishini rag‘batlantirish, milliy o‘zlikni anglashini mustahkamlash va tarixiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda qatag‘on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish, ularning hayoti va faoliyatini keng targ‘ib etish, yoshlar bilan ilmiy-ma‘rifiy tadbirlar o‘tkazish davlat va jamoatchilik e‘tiboridagi yo‘nalishlardan biriga aylandi.¹

Tadqiqotning maqsadi – qatag‘on qurbonlari, avvalo jadid ma‘rifatparvarlarining hayoti, ilmiy-ijodiy faoliyati va milliy taraqqiyotga qo‘shgan hissasini tahlil qilish hamda ularning merosidan bugungi yoshlar tarbiyasida foydalanishning samarali yo‘llarini asoslashdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: jadidchilik harakatining ma‘rifiy asoslarini tahlil qilish; qatag‘on qurbonlarining ilmiy va ijodiy merosini tavsiflash; ularning milliy uyg‘onish jarayonidagi o‘rnini aniqlash; tarixiy xotiraning yoshlar ma‘naviy tarbiyasidagi ahamiyatini ochib berish; zamonaviy ta‘lim va raqamli texnologiyalar asosida qatag‘on qurbonlari merosini targ‘ib qilish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqish.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston jamiyatida yangilanish ehtiyoji kuchaydi. Ijtimoiy hayotning turli sohalarida zamonaviy bilim va yangi fikrlash usullariga talab ortdi. Shu tarixiy sharoitda jadidchilik harakati shakllandi. Jadidlar jamiyatni yangilashning eng muhim sharti sifatida ta‘lim va ma‘rifatni ko‘rdilar. Jadid maktablarida o‘qish va yozishni tezroq o‘rgatish bilan bir qatorda tarix, geografiya, hisob, tabiiy fanlar va boshqa bilimlarni o‘qitishga e‘tibor berildi. Bu maktablarning mazmuni o‘quvchini faqat ma‘lumot bilan qurollantirish emas, balki uni atrofdagi voqelikni tushunishga, fikrlashga va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlashga qaratilgan edi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy jadidchilik harakatining yirik namoyandalaridan biri sifatida ta‘lim, matbuot va teatrni milliy uyg‘onishning muhim vositalari deb bildi. Uning faoliyati yangi maktablar tashkil etish, darsliklar yaratish, matbuotni rivojlantirish va xalqning ijtimoiy-siyosiy tafakkurini yuksaltirish bilan chambarchas bog‘liq bo‘ldi. Behbudiyning ma‘rifatparvarlik qarashlari bugungi kunda ham yoshlarni bilim va jamiyat oldidagi mas‘uliyatga yo‘naltirish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir.²

Abdulla Avloniy ta‘lim va tarbiya masalasini millat kelajagi bilan bog‘ladi. Uning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida insonning axloqiy kamoloti, ilm, tarbiya, mehnat va jamiyat oldidagi mas‘uliyati haqida fikrlar ilgari surilgan [4]. Avloniy merosi bugungi pedagogik jarayonda ma‘naviy-axloqiy tarbiya bilan bilim berishning uzviyligini ko‘rsatib beruvchi muhim manba hisoblanadi.³

Qatag‘on davri milliy ziyolilar tarixida eng og‘ir va fojeali sahifalardan biridir. Siyosiy ta‘qiblar natijasida ko‘plab olimlar, adiblar, o‘qituvchilar, davlat va jamoat arboblari jazoland. Ularning ayrimlari otib tashlandi, qamoqqa olindi yoki surgun qilindi. Natijada milliy ilm-fan, adabiyot, san‘at va ijtimoiy tafakkur rivojiga katta zarar yetdi. Biroq qatag‘on qurbonlarining merosi yo‘qolmadi. Ularning asarlari, ilmiy qarashlari va ma‘rifiy g‘oyalari keyingi avlodlar uchun muhim ma‘naviy manbaga aylandi. Mustaqillik davrida ularning nomi

¹ Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma‘naviyat, 1997.

² Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma‘naviyat, 1997.

³ Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

va ijodiy merosini qayta tiklashga keng imkoniyat yaratildi. Qatag'on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish va ularning hayoti hamda faoliyatini yoshlar orasida targ'ib etish bugungi ma'naviy-ma'rifiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biridir. Abdurauf Fitratning ilmiy va ijodiy faoliyati bunga yaqqol misoldir. Fitrat adabiyotshunoslik, tilshunoslik, tarix, falsafa va ta'lim masalalariga oid asarlar yaratdi. Uning ilmiy faoliyatida milliy tafakkurni rivojlantirish, zamonaviy bilimlarni egallash va xalqning ma'naviy saviyasini yuksaltirish g'oyalari muhim o'rin tutadi.⁴

Abdulla Qodiriy o'zbek romanchiligining shakllanishi va rivojiga katta hissa qo'shdi. "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" kabi asarlarida xalqning tarixiy hayoti, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, inson taqdiri va milliy qadriyatlar badiiy aks ettirilgan. Qodiriy merosini o'rganish yoshlar uchun tarixiy tafakkur va badiiy-estetik didni rivojlantirish imkonini beradi. Abdulhamid Cho'lpon ijodida milliy ruh, inson qadr-qimmati, erkinlik va Vatan taqdiri masalalari muhim o'rin egallaydi. Uning ijodiy merosi yoshlarni o'z tarixiga, ona tiliga va milliy madaniyatiga hurmat ruhida tarbiyalashda katta imkoniyatga ega.⁵

Qatag'on qurbonlari merosining bugungi ahamiyati, avvalo, ularning shaxsiy namunasida namoyon bo'ladi. Ular murakkab sharoitda ham ilm, ma'rifat, adabiyot va milliy taraqqiyot yo'lidan qaytmadilar. Ularning hayoti yoshlar uchun iroda, fidoyilik, mas'uliyat va ma'naviy jasorat namunasi bo'la oladi.

Bugungi globallashuv sharoitida yoshlar katta hajmdagi axborot oqimi bilan yuzma-yuz kelmoqda. Turli g'oyalar, qarashlar va qadriyatlar o'rtasidagi raqobat kuchaymoqda. Bunday sharoitda yoshlarning mustahkam ma'naviy immunitetga ega bo'lishi muhim. Tarixiy xotira, milliy madaniyat va ajdodlar merosini bilish bunday immunitetning muhim tarkibiy qismidir.⁶ Qatag'on qurbonlari merosi yoshlarni faqat o'tmishni eslashga emas, balki bugungi kun mas'uliyatini anglashga ham undaydi. Masalan, jadidlarning "ilm va ma'rifat orqali taraqqiyot" g'oyasi zamonaviy ta'lim sharoitida ilmiy izlanish, innovatsiya va kasbiy rivojlanishga intilish bilan uyg'unlashadi. Shu jihatdan qatag'on qurbonlari merosini o'rganishning tarbiyaviy natijasi uch asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi: birinchisi — tarixiy xotirani mustahkamlash; ikkinchisi — milliy o'zlik va vatanparvarlikni rivojlantirish; uchinchisi — yoshlarni ilmiy va ijodiy faoliyatga rag'batlantirish.

Hozirgi ta'lim jarayonida tarixiy mavzularni o'qitishda interfaol, raqamli va loyihaviy metodlardan foydalanish katta samara beradi. Qatag'on qurbonlari hayoti va faoliyatini o'rganishda ham an'anaviy ma'ruza bilan cheklanmasdan, talabaning mustaqil izlanishiga asoslangan metodlarni qo'llash maqsadga muvofiq.

Birinchi yo'nalish — raqamli biografik xaritalar yaratish. Bunda talaba ma'lum bir tarixiy shaxsning tug'ilgan joyi, ta'lim olgan maskanlari, ijodiy faoliyati, asarlari va tarixiy taqdirini interaktiv xarita ko'rinishida taqdim etadi.⁷

⁴ Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.

⁵ Cho'lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Yangi asr avlodi.

⁶ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Talabalar ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid materiallar.

Ikkinchi yo‘nalish — “Bir shaxs — bir meros” loyihasi. Har bir talaba bitta qatag‘on qurbonining hayoti va ijodini o‘rganib, uning eng muhim g‘oyalarini bugungi hayot bilan bog‘lab tahlil qiladi.

Uchinchi yo‘nalish — podkast va videodarslar. Yoshlar o‘zlari tayyorlagan qisqa audio yoki videolar orqali tarixiy ma‘lumotlarni tengdoshlariga yetkazishlari mumkin. Bu usul axborotni faol o‘zlashtirish va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

To‘rtinchi yo‘nalish — muzey pedagogikasi. Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi va boshqa tarixiy maskanlarga tashrifni oddiy ekskursiyadan ilmiy-tadqiqot faoliyatiga aylantirish mumkin. Talabalar tashrifdan oldin savollar ishlab chiqadi, muzey ekspozitsiyalarini tahlil qiladi, tashrifdan so‘ng esse yoki tadqiqot hisobotini tayyorlaydi. Bunday yondashuv tarixiy dalil bilan bevosita ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi.⁸

Qatag‘on qurbonlari merosini targ‘ib etishda bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, ayrim yoshlar bu shaxslarni faqat ism-shariflari orqali biladi, ularning ilmiy va ijodiy merosini yetarli darajada o‘rganmaydi. Ikkinchidan, ilmiy manbalar ko‘pincha akademik uslubda bo‘lib, yoshlar uchun sodda va qiziqarli shaklda taqdim etilishi yetarli emas. Uchinchidan, raqamli platformalarda ishonchli, tizimlashtirilgan va manbasi ko‘rsatilgan materiallarni ko‘paytirish zarur.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1) Oliy ta‘lim muassasalarida “Qatag‘on qurbonlari va milliy uyg‘onish” mavzusidagi ilmiy-ma‘rifiy to‘garaklar faoliyatini kuchaytirish.

2) Qatag‘on qurbonlarining asarlari, fotosuratlari, maktublari va arxiv hujjatlaridan iborat ochiq raqamli ta‘lim resurslarini shakllantirish.

3) Talabalar o‘rtasida ilmiy maqola, esse, podkast, videorolik va raqamli loyiha tanlovlarni muntazam tashkil etish.

4) Qatag‘on qurbonlari avlodlari, tarixchilar, adabiyotshunoslar va muzey xodimlari bilan uchrashuvlarni ko‘paytirish.

5) Tarixiy shaxslarni o‘rganishda “shaxs — g‘oya — meros — bugungi saboq” modeli asosida topshiriqlar ishlab chiqish.

6) Muzey va arxiv materiallarini ta‘lim jarayoniga integratsiya qilish, talabalarni birlamchi manbalar bilan ishlashga o‘rgatish.

7) Qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganishga bag‘ishlangan fanlararo tadqiqotlarni rivojlantirish.

8) Yosh tadqiqotchilar uchun tarixiy xotira, jadidchilik va milliy ma‘rifat mavzularida grant va ilmiy loyihalarni ko‘paytirish.

Qatag‘on qurbonlari haqida gapirganda ularni faqat fojeali taqdir egalari sifatida emas, balki millat kelajagi uchun katta maqsadlarni ko‘zlagan bunyodkor shaxslar sifatida ko‘rsatish zarur. Chunki ularning hayotini faqat qatag‘on bilan izohlash ularning ilmiy, pedagogik va ijodiy xizmatlarini ikkinchi planga tushirib qo‘yadi.

⁸ Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi. Muzey ekspozitsiyalari va ma‘rifiy materiallari.

Jadidlar bizga eng avvalo mas’uliyatli fikrlashni o‘rgatadi. Ular zamon muammolarini ko‘ra bildilar va bu muammolarni ta’lim, ma’rifat va madaniyat orqali hal etishga intildilar. Bugungi yoshlar uchun ham shu tamoyil muhim: zamonaviy muammolarga befarq bo‘lmaslik, bilim olish, kasbiy mahoratni oshirish va jamiyat rivojiga o‘z hissasini qo‘shish.

Qatag‘on qurbonlari merosini zamonaviy yoshlar ongiga singdirishda tayyor ma’lumotni berishdan ko‘ra, ularni tadqiqotchi sifatida jalb etish samaraliroq. Talaba o‘zi manba topib, o‘zi tahlil qilib, o‘zi xulosa chiqarsa, tarixiy bilim shaxsiy qadriyatga aylanadi.

Shu bois “Qatag‘on qurbonlari — kecha va bugun” formatidagi talabalar ilmiy loyihalarini joriy etish taklif etiladi. Loyihada talaba tarixiy shaxsning faoliyatini bugungi ta’lim, fan, madaniyat yoki fuqarolik mas’uliyati bilan bog‘laydi. Bunday yondashuv tanlovda talab qilinayotgan mustaqil fikr, dolzarb masalaga yechim taklif qilish va ijodiy yondashuv mezonlarini ham ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, qatag‘on qurbonlari hayoti va faoliyatini o‘rganish milliy tarixni chuqur anglash, tarixiy xotirani mustahkamlash, milliy o‘zlikni rivojlantirish va yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning muhim omilidir. XX asr boshlarida jadid ma’rifatparvarlari xalqning ilmiy, madaniy va ma’naviy taraqqiyoti uchun katta fidoyilik ko‘rsatdilar.

Ularning maktab, matbuot, adabiyot, teatr, ilm-fan va tarbiya sohalaridagi faoliyati milliy uyg‘onish jarayoniga katta ta’sir ko‘rsatdi. Keyingi qatag‘onlar bu avlodning hayotiga fojeali yakun yasagan bo‘lsa-da, ularning g‘oyalari va merosi xalq xotirasidan o‘chmadi.

Bugungi vazifa qatag‘on qurbonlarini yod etish bilan birga, ularning hayotidan amaliy tarbiyaviy xulosa chiqarishdir. Ilmga sadoqat, milliy o‘zlikni anglash, Vatanga xizmat qilish, ma’rifat orqali taraqqiyotga intilish — ularning merosidan olinadigan eng muhim saboqlardir.

Xulosa qilib aytganda, qatag‘on qurbonlari merosi o‘tmishning og‘riqli xotirasi bo‘libgina qolmay, bugungi yosh avlodning ma’naviy kamoloti uchun kuchli tarbiyaviy resursdir. Ushbu merosni zamonaviy ta’lim texnologiyalari, raqamli platformalar, muzey pedagogikasi va talabalar ilmiy loyihalari orqali keng targ‘ib etish milliy tarix va ma’naviy merosni kelajak avlodga yetkazishning samarali yo‘llaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining 2025-yil 4-noyabrdagi 691-son qarori. “2025–2026-yillarda mamlakatimizda qatag‘on qurbonlari hayoti va faoliyatini targ‘ib etish ishlarini yanada jadallashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi”.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 1997.
3. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
4. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
5. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2020.
6. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
7. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Yangi asr avlodi.

8. Qosimov B. Milliy uygʻonish: jasorat, maʼrifat, fidoyilik. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2002.
9. Karimov N. Choʻlpon. – Toshkent: Sharq. 2020.
10. Oʻzbekiston tarixi. Oliy taʼlim muassasalari uchun darslik. – Toshkent. 2020.
11. Oʻzbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi. “Jadidlar xotirasi — maʼnaviy tarbiya va vatanparvarlik sabogʻi”, 2025.
12. Oʻzbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi. “Jadidlar merosi – barkamol avlod tarbiyasining muhim manbai”, 2026.